

Beke Boróka

A digitális eszközök mint kapcsolaterősítő és akadályozó tényezők a gyülekezeti munkában

Kivonat

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a digitális eszközök hogyan hatnak a gyülekezeti közösségek működésére. Miközben evidenciának számít, hogy a digitális eszközök térnyerése gyengíti az emberi kapcsolatokat, a közösségépítésben elkerülhetetlen azok használata. A tanulmány árnyaltan elemzi ezt a kettősséget, áttekintve az egyház és média kapcsolódásainak a történetét, illetve azokat a társadalomban és kommunikációs kontextusban zajló változásokat, amelyek a hálózatosodás kényszerével szembesítik az egyházat.

Abstract

The study examines how digital tools impact the functioning of church communities. While it seems to be obvious that the rise of digital tools weakens human relationships, their use in community building is inevitable. This paper provides a nuanced analysis of this dichotomy, reviewing the history of church–media connections and the changes in society and communication contexts that confront the church with the imperative of networking.

A valós életben és a digitális platformokon is gyakran szembejön velünk a kép, hogy felnőttek vagy gyermekek, akár egészen kicsik, együtt vannak olyan helyen, ami kifejezetten a közösség megélésére szolgál – köztéri padon, étteremben, játszótéren stb. –, de mindenki a telefonját bújja, nem vesz tudomást a többiekről. Ennek alapján nagyon könnyű lenne – és valószínűleg nagy tiltakozást nem váltana ki –, ha a címben felvetett kettősséget máris rövidre zárnánk: a digitális eszközök nem erősítik, hanem rombolják az emberi kapcsolatokat. Mégis, aki közösségépítéssel foglalkozik, bármilyen programot szervez, elkerülhetetlennek tekinti azt, hogy a valós találkozásra digitális platformokon is hívogasson, majd utólag – legalább fotókkal, rövid tudósítással – hírt adjon az eseményről. Akár mérlegeljük az előnyöket és hátrányokat, akár nem, igazából megkerülhetetlen a közösség működtetéséhez a digitális eszközök használata. Ahhoz, hogy a lehetőségekhez képest jól használjuk az előnyöket, és csökkentsük a járulékos károkat, árnyaltan kell látnunk a digitális eszközök sze-

repét a közösségek működésében. Jelen dolgozatban a digitalizációnak a kapcsolatokra gyakorolt hatását vizsgáljuk. Abból az alapfeltételezésből indulunk ki, hogy a kommunikációs kontextus változása maradandó változást hozott nem csupán az egyház kommunikációjában, hanem a társadalomban betöltött szerepében is. Ezért a dolgozatban az idevonatkozó kutatások alapján áttekintjük a kommunikációs és társadalmi kontextus változásait és ezeknek az egyházra gyakorolt hatását.

Evidencia, hogy az egyház küldetésének a része egyfajta közlés – van egy üzenet, amit célba kell juttatnia. Az üzenet tartalma évezredek óta változatlan, mégis folyamatosan frissül, ezért az évszázadokkal korábban kanonizált Írás aktuális értelmezését, illetve az aktuális élethelyzetből adódó kérdésekre adekvát választ az igemagyarázók Istentől kérik el és közvetítik az igehallhatók felé. Az egyház küldetésének része az is, hogy közösségbe hívja azokat, akik hitben járni, növekedni szeretnének. Kozma Zsolt, a kolozsvári teológia nemrég elhunyt tanára így emlegette ezt az összefüggést: a közlés közege a közösség. A közlés feladata állandó, de a közeg és a közösség változása az eszközök használatában is megújításra kényszeríti az egyházat.

A huszonegyedik századi digitalizációval szembesülő egyház nem első alkalommal él át kommunikációs forradalmat. A szóbeliségről írásbeliségre való váltás, majd az anyanyelv használata, a nyomtatás és a modern kori tömegkommunikációs eszközök elterjedése (rádió, tévé, Web 1.0, Web 2.0, majd Web 3.0) mind új kommunikációs helyzet elé állította az egyházat és szolgálattevőit. Ezek a kommunikációs forradalmak az egyház lényegét nem érintették, mégis nagyon sok újat hoztak. Bár nehéz az egyház alkalmazkodóképességét évszázadokat áttekintve vizsgálni, mert nagyon sokáig nem volt semmi hasonló, amihez viszonyítani lehetne, mégis megállapíthatjuk, hogy ha olykor lassan is mozdult-változott ez a gigantikus szervezet, de élni akart az újítások adta lehetőségekkel. Legalábbis mindig voltak olyanok, akik hamar felismerték az újítások előnyét, és akár a kiközösítést is vállalva az élére álltak a megújulásnak.

A média alakulása és az egyházi kommunikációra gyakorolt hatása

Általános definíciója szerint a kommunikáció információcsere közös jelrendszer alkalmazásával. A média gyűjtőfogalom a kommunikáció eszközrendszerét, tartalmát, intézményi hátterét stb. foglalja magában, ám jelen dolgozatban csak röviden tekintjük át azt, ami az evangélium terjesztése szempontjából fontos. Andok

Mónika *Digitális vallás*¹ című könyvében összefoglalja a média és vallás kapcsolatának kutatástörténetét a jezsuiták médiahasználatától² a Covid-járvány utáni médiakutatásokig – különös tekintettel az utóbbi száz évre, vagyis az elektronikus médiára vonatkozó kutatásokra.

A számunkra leginkább releváns kategorizálás szerint verbális és nonverbális jeleket különböztetünk meg, a verbális jeleket hangzó és írott formában is használjuk. Az Isten–ember közötti interakcióknak az alapja kezdetektől a kimondott szó volt – már a teremtetéstörténetben is, és később is, Isten mindent megváltoztató szava szólt, és az embernek is szóban kellett válaszolnia. Istennek minden egyes szava, amiről a Szentírás tudósít, az istenfélő embernek, Isten népének, az Újszövetség korában pedig az egyháznak az értékrendjét meghatározó, megkérdőjelezhetetlen igazság. Az ószövetségi zsidóságnak az Isten szavával való szoros kapcsolatát a 2Móz 13,9-ben levő törvényre vezethetjük vissza: „Legyen ez jelként a kezeden és emlékeztetőként a homlokodon, hogy az Úr törvénye a szádban legyen.” Pál a Róm 10,17-ben a hitre jutás nélkülözhetetlen eszközének mondja Krisztus beszédét. A keresztyén egyház történelmi fejlődése során hol többé, hol kevésbé tekintették az Istentől vagy Istenről szóló beszédet megkerülhetetlen tekintélynek. Az ige tekintélyét nem annyira a megkérdőjelezés veszélyeztette, inkább az, hogy az egyházi hagyományt az ígével egyenrangúnak tekintették.

Isten azonban nemcsak a kimondott szóval, hanem olykor jelképes cselekedetekkel, vagy pusztán jelek megmutatásával is közölte akaratát – az embernek meg kellett tanulnia dekódolni a jeleket. A Szentírás első lapjain olvassuk azt, hogy Isten jelül teremtette az égitesteket, hogy az ünnepek, napok és esztendők múlását meghatározzák. A szövetségre emlékeztető jel az özönvíz után az égen felbukkanó szivárvány, Isten hatalmára utaló jelek az egyiptomi csapások, de a csodák és a beteljesedő prófécia is. Voltak olyan jelek, amik csupán egy-egy embernek szóltak, amikből csak egy ember érthette meg a hozzárendelt üzenetet – például a hajnali kakasszó egyedül Péter számára jelezte, hogy az Úr Jézus szava beteljesedett, mert csak nála volt a megfejtő kulcs. De olvasunk a Szentírásban olyan kozmikus jelekről is, amiket mindenki láthat, érthet – tíz fokkal visszatér az árnyék a napórán (Ézs 38,8); nagypénteken háromórai sötétség borult a földre; és a Mt 24,30 szerint lesz majd egy nap, amikor az Úr Jézus jele feltűnik az égen.

¹ Andok Mónika: *Digitális vallás*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022.

² Friedrich Kittler azt elemezte, hogy az ellenreformáció idején a jezsuiták hogyan és milyen harással használták a *laterna magicá*t vallási célokra. Kittler ezt tekinti az első példának az egyház médiahasználatára.

A felsorolt jeleket egyértelműen Isten mutatja, de vannak olyan jelek is, amelyeknek az elkészítésére Isten az embert utasította – ilyen az ószövetségi körülmetélkedés vagy az újszövetségi keresztség –, de ilyen emberi jelnek tekinthetjük az egyház fontos szimbólumává vált keresztet és az ichtüsz is, vagy a bárkát, de akár a felekezeti hovatartozást is jelző köszönéseket.³

A kommunikáció dinamikus volta szorosan összefügg az ember és a közösségek állandó változásával, ezért akár egy szűk csoportban is folyamatosan változnak a használt jelek – kikopnak régiek, és újakat tanul és kezd használni a közösség. Akár egy közösen átélt élmény is gazdagíthatja a jelkészletet – ennek szép példáit látjuk az Ószövetségben: például az egyiptomi kivonulás élménye beépül a nép tudatába, és a következő századokban akár néhány szavas utalás alapján is mindenki fel tudja idézni az egész történetet.

Az új vívmányok egészen új fejlődési irányt hoztak, gyorsabbá, hatékonyabbá, nagyobb célcsoport esetén is alkalmazhatóvá tették a közlést – de ezzel együtt felszínesebb is. Az írásbeliség elterjedése megtanította a közlő felet sűríteni, szűrni a mondanivalóját – az olvasót pedig hozzágondolni az olvasott szöveghez a kontextust és a hiányzó részleteket. Az írott szövegnek viszont volt egy óriási hozadéka: az újraolvasás lehetősége, illetve hogy változás nélkül ugyanaz a szöveg más és más emberekhez is eljuthatott. Isten a tízparancsolatot írásban adta a népnek, majd az első kőtáblák megsemmisülése után már Mózeszt utasította arra, hogy írja fel a parancsolatok szövegét – ezt olvassuk a 2Móz 34,27-ben: „Írd le ezeket az igéket, mert ezeknek az igéknek alapján kötöttem szövetséget veled és Izráellel!”⁴

Az írásbeliség elterjedése után a következő kommunikációs forradalom – az anyanyelv használata – sokat váratott magára, és szinte egybeesett a nyomdatechnika megszületésével. E két újítás – illetve a kettő egybeesése – miközben a kor közéletét, tudományosságát, művészeit is meghatározta, nagyban hozzájárult

³ A legismertebb Erdélyben használt magyar egyházi köszönések: a római katolikus egyházban: Dicsértessék a Jézus Krisztus – Mindörökké, ámen; a református egyházban: Békesség Istentől vagy Áldás, békesség; a lutheránus egyházban: Erős vár a mi Istenünk; az unitárius egyházban: Isten áldja stb.

⁴ Jonathan Sacks rabbi szerint különös jelentősége van annak, hogy másodszor nem Isten „saját kezűleg” faragta a kőtáblákat, hanem Mózeszt utasította erre – ahogy a 2Móz 34,1-ben olvassuk: „Azután azt mondta az Úr Mózesnek: Faragj két kőtáblát, az előbbiekhöz hasonlókat! Én pedig majd felírom a táblákra azokat az igéket, amelyek az előbbi táblákon voltak, amelyeket összetörtél.” Az volt ugyanis ezzel a szándéka, hogy az új törvénytáblák Isten és ember együttműködésével jöjjenek létre – és ez a különös munka nagy hatást tett Mózesre (sugárzott az arca). Jonathan Sacks meglátása szerint Isten egyre többet bíz az emberre, fokozatosan visszavonulva, mint szülő a gyermekét, önállóságra neveli az embert. Jonathan Sacks: *Meggyógyítani a széttöredezett világot*. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2025. 184.

ahhoz is, hogy az írott ige érthetően és széles rétegekhez eljusson, és ez a folyamat a következő évszázadokban folyamatosan erősödött, és egyre olcsóbbá vált.

A következő nagy kommunikációs forradalmat az analóg telekommunikációs eszközök – elsősorban a rádiózás – megjelenése jelentette, de a huszadik század első évtizedeiben csak kevesen rendelkeztek vevőkészülékkel, ezért ezek leginkább a két világháborúban hadászati eszközként hasznosultak. Viszonylag korán, az 1920-as években Amerikában már felismerték a rádióban a köztájékoztatás és befolyásolás eszközét, és annak ellenére, hogy voltak ellenzői a rádiós evangelizálásnak,⁵ 1920-ban már elhangzott egyházi műsor, istentisztelet-közvetítés. Érdekes módon a reklámok mint befolyásolásra szánt műsorok csak 1922-től kerültek műsorba. Európában elsőként 1931-ben a Vatikán indított egyházi rádiót, de az európai nemzetállamokban egyedi szabályozások születtek, ezért országonként és felekezetenként is egészen eltérő módon éltek ezzel az új eszközzel. A vallási műsorok alakulására jól dokumentált példa az angliai BBC rádió 4-es csatornáján a reggel 8 órai híradás előtti időszámban 1970 óta sugárzott *Napi gondolat* (*Thought for the day*) című műsor, amiben néhány perces áhítatok hangzanak el⁶ – ennek mintájára 2016 óta⁷ a Kossuth Rádió is a Reggeli Krónika előtt közvetít egy kb. ötperces Napi ima/napi Tóra című műsort.

Az 1930-as években már voltak olyan vélemények, miszerint nagyon valószínű, hogy a televízió ellehetetleníti a rádiót, „még radikálisabban, mint ahogy a hangosfilm tönkretette a némafilmet”.⁸ A televíziózás első évtizedeiben istentiszteletekről, misékről közvetítettek, de idővel megjelentek a nagyobb interaktivitást lehetővé tevő műsorok, illetve a megrendezett, stúdióból vagy más helyszínről sugárzott bejelentkezések.

⁵ „A vallásos tartalom kései megjelenésének oka a világ minden táján ott keresendő, hogy furcsa módon az akkori rádiós engedélyeket kiadó és ellenőrző hatósági emberek, az Egyesült Államokban pedig maga a rádióügyekben érintett minisztérium jelentette ki, hogy a vallásos műsorok a rádiókban frivolnak, kegyeleltértőnek tekinthetők, sőt egyenesen gonoszoknak.” Graves, D. (2010) *KDKA Made Religious Waves – 1901–2000 Church History*. Christianity.com. <https://www.christianity.com/church/church-history/timeline/1901-2000/kdka-made-religious-waves-11630722.html>

⁶ Eredetileg a nagy világvallások egy-egy kiemelkedő képviselője tartotta ezeket a 2 perc 45 másodperc hosszúságú áhítatokat, jelenleg a keresztyén, buddhista, hindu, iszlám tanítók, papok, professzorok, zsidó rabbik mellett szót kapnak írók, filozófusok is. A szerkesztők szerint folyamatos nyomás alatt vannak, hogy egyre több teret nyújtsanak ateista vagy semleges gondolatok számára, és egyre kevesebbet vallási tartalmak számára. Jolyon P. Mitchell: *Képszerű beszéd*. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2017. 103–126.

⁷ A Kossuth Rádió közönségszolgálatára szerint az első napi ima 2016. január 4-én hangzott el.

⁸ Mitchell: i. m. 52.

Andok Mónika szerint a nemzetközi szinten készült elemzések egyik legfontosabb következtetése, hogy a világi műsorokba egyházi tartalmak vagy hírek gyakran a negatív események kapcsán kerültek be. Ha az egyházak ezt saját készítésű műsorokkal akarták ellensúlyozni, akkor alkalmazkodniuk kellett a médialogikához. Egy ilyen alkalmazkodási kísérlet szülte a teleevangelizáció műfaját,⁹ ami leginkább az amerikai médiapiacra ért el sikereket. De a vallásos gondolkodás és a populáris médiatartalmak között az alkalmazkodásnál mélyebb kapcsolat is felismerhető: a média történeteiben a transzcendencia igénye fogalmazódik meg egy transzcendencia nélküli világban, és a populáris kultúra rítusai is közösséget hívnak életre, így a média valamelyest pótolni igyekszik azt, amit a szekularizációval elvesztett az ember (például a rajongást).

Magyar vonatkozásban Andok Mónika megállapítja, hogy a telekommunikációs eszközök terjedése egybeesett a pártállami diktatúra korával, ami a nyugati médiától teljesen eltérő fejlődéshez vezetett. Az egyik legnagyobb különbség az egyházi és vallási műsorok teljes száműzése volt, a másik pedig a szórakoztató show-műsorok és egyéb populáris tartalmak hiánya. Ahogy a politikai rendszer engedékenyebb lett, megjelenhettek a műsorrácsban a különböző felekezetek műsorai, de kettős autoritás érvényesült a vallási műsorok tekintetében: az egyházaknak és a politikai vezetésnek is engedélyeznie kellett a tartalmakat, illetve a médialogikával ellenkező módon nem az kerülhetett közel a mikrofonhoz vagy kamerához, aki alkalmas, mikrofon- vagy kameraképes volt, hanem akit mindkét autoritás megbízhatónak tekintett.

Andok Mónika az egyházi kommunikáció magyarországi történetében éles határvonalnak tekinti az I. médiatörvényt, ami 1997 őszén lehetővé tette a közszolgálati és kereskedelmi média párhuzamos jelenlétét. A közszolgálati médiában az aktuális politikai vezetéstől függő mértékben kaptak műsoridőt az egyházak, de képernyőre (és az éterbe) kerültek élő közvetítések vallási eseményekről, és készültek papokat, lelkipásztorokat is megszólaltató kerekasztal-beszélgetések, egy-egy gyülekezet életét bemutató riportok, beszámolók. A kereskedelmi médiában a vallási vagy egyházi témáknak csak akkor jutott hely, ha a hírértékük vagy a piaci kereslet nyomán más műsorok fölé kerekedtek.

Erdélyben az egyházellenes kommunista államhatalom a magyar egyháza-

⁹ Ebben a műsортípusban show-műsorhoz illő helyszínen, általában egy karizmatikus showmanre épülve elsősorban érzelmi meggyőzésre, benyomáskeltésre törekszenek. Az ilyen jellegű műsorok nagyon sok emberhez eljutnak, de közösséget nem építenek. Magyar vonatkozásban a Hit Gyülekezetének a Vidám Vasárnap műsora említésre méltó ilyen jellegű műsor.

kat majdnem minden intézménytől megfosztotta, így gyakorlatilag felszámolta az egyházak önálló médiajelenlétét is, csak minimális és szigorúan ellenőrzött vallási kommunikációt engedélyezett. Az egyházak az elnyomás évtizedeiben is igyekeztek fenntartani a kapcsolatot híveikkel, de ez teljes mértékben a templom falai közé szorított hitéletre korlátozódott. A rendszerváltás ebben a tekintetben is radikális változást hozott, elkezdődött az úgynevezett társadalmi deszekularizáció, amikor az egyházak a közösségi élet minden területén szabad utat kaptak.¹⁰ Székely József megfogalmazása szerint a rendszerváltás után az egyház és annak képviselője, a lelkipásztor fellépett a társadalom színpadára,¹¹ elmosódtak a korábban egyértelmű szolgálati határok. Az egyház képviselői szót kaptak televíziós és rádiós műsorokban, civil és politikai rendezvényeken; tucatszámra születtek az egyházi közösségekhez köthető sajtótermékek, gyülekezeti lapok, hírlevelek. A rendszerváltást követő évtizedben az egyház felülreprezentált volt a romániai társadalmi eseményeiben, politikai vezetésében és médiájában, ez azonban a huszonegyedik század kezdetére kiegyensúlyozódott.

A médiatörténet következő nagy állomása a digitális média, első körben a Web 1.0-nak nevezett változat elterjedése. Az internet korai időszakában alapvetően statikus tartalmú weboldalakon szöveges információk továbbítására szolgált, illetve lehetővé tette az e-mailes kapcsolattartást. Ebben a korszakban az egyházak hoztak létre informatív honlapokat, de az áttörést a Web 2.0 jelentette. Ez a megnevezés azt a váltást takarja, hogy az internet a felhasználók számára is lehetővé tette a tartalmak készítését, közzétételét, illetve a mások által alkotott tartalmakat, honlapokat is bárki láthatja, és a többi felhasználóval is kapcsolatba léphet. Ez az átalakulás okozta a közösségi médiának mint virtuális közösségi térnek a születését. Ugrásszerűen megnőtt azoknak a száma, akik bekapcsolódtak ebbe a virtuális közösségbe, és annak ellenére, hogy a 2020-as években már a Metaverzumnak és virtuális valóságnak (VR) otthont adó Web 3.0 jelenlétéről beszélünk, továbbra is a legtöbben a Web 2.0 felhasználói.

Az alábbi táblázatban összefoglaljuk a web három verziója közötti lényegesebb különbségeket:

¹⁰ Kiss Dénes István: Deszekularizáció Romániában. *Korunk*, 2014. III. évfolyam, 5. szám, 4–14.

¹¹ Székely József: *Hivatás a hivatal árnyékában*. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2019. 108.

Web 1.0	Web 2.0	Web 3.0
Olvasható	Írható és olvasható	Hordozható és személyre szabott
Célgözpontú	Közösségközpontú	Egyéngözpontú
Honlapok	Blogok, szerkeszthető tartalmú oldalak	Élő közvetítések
Tartalombirtoklás	Tartalommegosztás	Tartalommegerősítés, átélés
Cél: magas kattintásszám az oldalon	Cél: magas kattintásszám az egyes bejegyzésre	Cél: a felhasználó bevonódása
Banner típusú reklám	Interaktív reklám	Személyre szabott reklám
Statikus weboldalak	Webes applikációk megjelenése	Intelligens hálózatos funkciók és applikációk

A 2000-es évektől készültek kutatások arról, hogy milyen vallási céllal használják az emberek a közösségi médiát. Michael Laney 2005-ös kutatása¹² (a Facebook hajnalán) a következő motivációkat találta: valláshoz kapcsolódó információkeresés, vallással kapcsolatos szórakozás, adományozás, bevonódás, a vallási meggyőződés elmélyítése, megerősítése. Egy évtizeddel később Brubaker és Haigh hasonló kutatása¹³ már a közösségi média hatását észlelve ilyen új motivációkat talált: a többiek szolgálata, vallási meggyőződés megosztása – egyértelmű az elmozdulás afelé, hogy sokan a társas kapcsolataikat már a közösségi médián szeretnék megélni.

A Web 3.0 annyira új jelenség, hogy még érdemben nem kutatták a közösségi életre gyakorolt hatását, az viszont már a fejlesztők célkitűzéseiből kiderül, hogy szembemegy a keresztyénségnek és általában a vallásoknak a közösségalapú értékrendjével. Bizonyos értelemben a számítógépes játékok világa távol áll az egyházak szolgálatától, mégis érdemes azt megvizsgálni, hogy az internet három fejlődési fázisa milyen játéklehetőségeket rejtett, mert a vallásosságra is hasonló módon hatott.

A Web 1.0 idején a számítógépes játékok egyéni kapcsolódást tettek lehetővé, egyvalaki játszott a géppel, többnyire rövid, percek alatt lejáró játékfolyamatokat. Már ekkor a játékfejlesztők törekedtek arra, hogy addiktívvá tegyék a játékokat,

¹² Laney, Michael J.: Christian Web Usage: Motives and Desires. In: Morten T. Jojsgaard – Margit Warburg (eds): *Religion and Cyberspace*. Routledge, Abingdon, 2005. 166–179.

¹³ Brubaker, Pamela J. – Michael M. Haigh: The Religious Facebook Experience: Uses and Gratifications of Faith-Based Content. *Social Media and Society*, (2017), I–II. DOI: 10.1163/25888099-00701003

szintlépésekkel, virtuális nyereményekkel, pontgyűjtéssel, a rangsoron való előlépés ígéretével. A Web 2.0-ben megjelentek a többszereplős vagy csoportos játékok, órákon vagy még hosszabb időn át tartó játékmenetek, a távoli játékosársakkal vagy ellenfelekkel való kapcsolatépítés. A Web 3.0 saját, egyéni virtuális világ építésére bátorítja a játékosokat, ahol az egyre jobban átélhető élményben alapvetően magányosan részesül a játékos. A Web 3.0 azt az illúziót kelti, hogy az ember kiszállhat ebből a világból, minden bosszantó vonatkozását kizárhatja, és az önmaga által kreált, személyre szabott, hibátlan, virtuális világban mindazt átélheti, amire a valós életben nincs lehetősége – szimulátorral repülőt vezethet, az avatarja révén lehet csinos vagy éppen hős, tőkéletes.

A Web 3.0 tehát a közösségből kiszakít, saját buborék kialakítására biztat, és azzal az ígérettel kecsegtet, hogy ott része lehet az embernek a tőkéletességben – ennek a gondolatnak azokra is van hatása, akik nem játszanak. Tetten érhető ez például azon, hogy a közösségi filmnézés helyett elterjedt a házimozi, ami jó minőségű, egyénileg jobban élvezhető élményt nyújt. A Covid-járvány felgyorsította ezt a folyamatot, tömegeknek segített megtapasztalni a saját buborék előnyeit és hátrányait, de kiépült egy azóta is működő kiszolgáló rendszere a buborékoknak (mindent árusító webshopok, házhoz rendelhető éttermi ételek, minden igényt kielégítő otthoni kávégépek, hogy ne kelljen másokkal együtt a gyenge kávé inni stb.) Azok számára, akik a Web 3.0 hatása alatt vannak, teljesen nélkülözhetőnek, fölöslegesnek tűnik az egyház, mert a meglévő spirituális igényeik kielégítésére is a buborékon belül megélhető megoldásokat keresnek.

Az egyházak számára fontos társadalmi változások

1. A modernitás folyamatai

A modernitás folyamatait az ipari forradalomtól számítjuk, amikor az egyén a tömeg alkotóelemévé vált, és olyan változásokat élt át, amiket az egyéni elhatározással, döntéssel, ízléssel nem lehet magyarázni. Charles Taylor kanadai filozófus szerint a modernitás főbb folyamatai:

- individualizáció
- szekularizáció
- globalizáció
- urbanizáció
- mediatizáció

Ezek a folyamatok egyenként is hatnak az egyházak életére, együttesen pedig egy olyan új valóságot hoztak létre, amiben az egyház folyamatosan keresi a helyét, illetve az igei válaszokat az új helyzetben felmerülő kérdésekre. Alapvetően az egyház küldetése minden helyzetben érvényes, és az igének van olyan üzenete, ami kompatibilis mindezekkel az átalakulásokkal.

Az egyház perspektívájából ezeket az ellentétes irányba ható folyamatokat így írhatjuk le: az individualizáció a közösséghez való tartozás fontosságát gyengíti – amivel szemben az egyház hirdeti, hogy Krisztus követői, a megváltásban és megszentelődésben részesülő emberek egymásnak testvérei. A szekularizáció a magánélet területére számúzná a vallásosságot, illetve a társadalom peremére az egyházakat – ezzel szemben az Isten akaratának alávetett élet hatással van a tágabb környezetre, a világra. A globalizáció a különbségek eltüntetését és valami egységes, semleges világnézet kialakulását sürgeti – ezzel szemben az egyházak határozott értékrendet hirdetnek, ami akkor is meghatározó, ha nem lesz többségi (uralkodó) világnézet. Az urbanizáció folyamata kimozdítja az embereket abból a környezetből, ahol az identitásuk több nemzedéknyi mélységben gyökerezik, és beolvasztja őket egy könnyen befolyásolható, függési állapotban tartott tömegbe – ezzel szemben a Szentírásból olyan Istent ismerünk meg, aki az övéit száműzésben, fogságban vagy bármilyen helyzetben számontartja, hitbeli növekedésre segíti. A mediatizáció mintha egy alternatív világot kreálna, ami átveszi az irányítást az ember élete fölött – az egyház pedig rámutat arra az Úrra, aki ez egész világot – beleértve a médiát, a virtuális valóságot is – kézben tartja és igazgatja.

2. Fluiditás/likviditás

Zygmunt Bauman lengyel filozófus a modernitást vizsgáló könyvében¹⁴ használta először a „liquid modernity”, „liquid society” kifejezéseket a modernitás második korszakának megjelölésére. A szociológiai szaknyelvben olykor képlékenységnak, fluiditásnak vagy likviditásnak fordítják ezt a kifejezést, mások szóhasználatában inkább a posztmodernitással jelzik a modernitás második szakaszát. Bauman a folyadéknak a tulajdonságaihoz hasonlókat vélt felismerni a társadalomban: a folyadék nem tartja a formáját, hanem idomul az edényhez; a folyadék számára a pillanatnyi helyzet a meghatározó, nem számít a korábbi és majdani állapot; a folyadék könnyedén helyet változtat, megkerüli vagy feloldja az akadályokat, elsodor vagy átitat mindent, ami statikus; szilárd halmazállapotú

¹⁴Bauman, Zygmunt: *Liquid modernity*. Polity Press, Blackwell, 2000.

tárggyal találkozási változatlan marad, miközben a szilárd tárgy megváltozik (vizes lesz, vagy átítatódik a folyadékkal). A modernitás korában a társadalomban megváltozott a viszony a keretekhez, szabályokhoz, az autoritáshoz, elmosódnak a határok, összemosódnak dolgok, állandó változásban, bizonytalanságban van minden – ezt a folyadék metaforájával írja le Bauman.

A kifejezést az empirikus tudományok átvették és használják, így most már szakirodalma van a likvid piacnak (gazdaságtudomány); likvid társadalomnak (szociológia), likvid identitásnak (pszichológia); politikai likviditásnak stb. A likvid jelző minden esetben a folyamatos változást, új formákhoz való igazodást, a hagyományokkal való szakítást fejezi ki. Az egyházzal kapcsolatban Pete Ward durhami teológiai professzor fogalmazta meg a likvid egyház fogalmát¹⁵ – olyan egyházképet fest meg ezzel, ami szerint az egyház formáját többé nem a hagyományai határozzák meg, és nem ragaszkodik anakronisztikus keretekhez, hanem kész felvenni azt a formát, amire a pillanatnyi társadalomban igény mutatkozik.

3. Konvergencia

Andok Mónika könyvében¹⁶ a konvergencia jelenségeit nevezi ilyen meghatározónak: eszerint a korábban jól definiálható, különálló dolgok összemosódnak. Például a technológiai konvergencia azt jelzi, hogy a telefon, számítógép, jegyzetfüzet, bankkártya, fényképezőgép stb. egyetlen maroknyi eszközben együtt van. Tartalmi konvergencia alatt azt érti, hogy egy felületen (képernyőn) jelenik meg a szakrális és profán tartalom; az élménykonvergencia – hogy a média által közvetített vallási esemény élménye egybeolvad a valósággal átélt vallási élményekkel; intimitáskonvergencia, hogy a képernyőn gyakran látott influenszer vagy sztár ugyanolyan ismerősnek tűnik, mint a valós barátok. Minden esetben a korábbi definíciók érvényüket veszítik.

4. Tömeges magány

Miközben a társadalomban nagy átalakulás zajlik, embertömegek egymástól néhány lépésnyi távolságra magányosak. A digitalizáció egyéni képernyőhasználatra szoktatta az embert, és hiába van valakinek több száz vagy több ezer „barátja” a Facebookon vagy valamilyen más platformon, több száz telefonszám lementve a telefon névjegyzékében, sokan elszigetelődtek mindenkitől. A hagyományos több-

¹⁵ Ward, Pete: *Liquid Church*. Wipf and Stock Publishers, 2013.

¹⁶ Andok Mónika: *Digitális vallás*. Ludovika Egyetem Kiadó, Budapest, 2022. 60–67.

generációs családok életformája eltűnik, sok gyermek úgy nő fel, hogy már nem csak lakáskulcs van a nyakában, hanem fülhallgató is a fején, és a leggyakrabban használt pesztra a képernyő. A nyugati társadalmakban már kutatások folynak arról, hogy mit tesz az emberrel a magány. Egy amerikai kutatásra hivatkozva Rutger Bregman holland történész leírja,¹⁷ hogy „az emberi kapcsolatok hiánya olyan egészségkárosodást okoz, mint napi 15 szál cigaretta elszívása”. Bregman ezt a megbetegítő magányt látja a sokféle deviáns magatartás, például a rasszista radikalizálódás hátterében. Az elmagányosodás jelensége olyan társadalmi tünet, amivel kapcsolatban az egyháznak van érvényes üzenete – de annak a célba juttatásához többé már nem elég hatékonyak a korábban bevált kommunikációs csatornák, amelyek leginkább azokhoz jutnak el, akik már bent vannak a közösségben.

5. Dopaminkorszak

Anna Lembke, a stanfordi egyetem pszichiáter-professzora szerint¹⁸ a 21. századi ember állandó élvezetre törekszik, az egészségügy is partner abban, hogy lehetőleg az ember minden kellemetlenségét, fájdalmát csillapítsa, enyhítse, és állandósítsa a jó érzetet.¹⁹ Nagyon sok eszköz van erre, a szórakozás, ingyencfalatok fogyasztása, shoppingolás, sport stb. A túl sok élvezet és az állandó dopaminfröccs azonban neurológiai szintű változást idéz elő, és mélységes levertséget, magányosságot, sőt fájdalmat él át az ember – amit újabb dopaminfröccsel próbál enyhíteni. Könyvében Anna Lembke leírja, hogy milyen nagy és céltudatos munkával lehet visszafordítani ezt a folyamatot, és megtanulni újra értékelni a kevesebb élvezeti értékkel, de mélyebb lelki tartalommal bíró pillanatot. Gyülekezeti munka szempontjából fontos látni ezt az összefüggést: azok számára, akik ebben a dopaminspirálban vannak, a gyülekezetben történő programok biztosan nem elég izgalmasak, pörgősek, nem okoznak dopaminfröccsöt, de céltudatos munkával megváltoztatható ez a helyzet.

¹⁷ Bregman, Rutger: *Emberiség: Mégis jobbak lennénk, mint hittük?* HVG Könyvek, Budapest, 73.

¹⁸ Lembke, Anna: *Dopaminkorszak*. Libri, Budapest, 2024.

¹⁹ Az agyunkban termelődő hormon, a dopamin a boldogságérzetért felelős. Szintetikus vegyületként, gyógyszer formájában adják például a Parkinson-kóros betegeknek, de a dopamintartalmú gyógyszerek erősen addiktívak.

6. Választási lehetőségek pluralitása

Nem a digitalizációval kezdődött, hanem a szabadpiaci körülmények hozták el Kelet-Európába a sok opció közül választás lehetőségét. A vasfüggöny mögötti népek '90 után szembesültek a bőség zavarával, hogy bármire van az embernek szüksége, pénztárcája szerint sok lehetőség közül választhat. A digitalizáció viszont a kínálatra feltette a földrajzi távolság miatt elérhetetlen opciókat is – míg korábbi nemzedékek például vasárnap délelőtti program tekintetében két lehetőség közül választhattak (elmegyek templomba/nem megyek el templomba), ma focimeccs és egyéb klubtevékenységek, bevásárlás vagy kirándulás mellett több száz televíziós csatorna, számítógépes játék, podcast, online nézhető film stb. kínálata mellett az egyik (talán sokadik) opció az istentiszteleten való részvétel. De ugyanezzel kell számolnunk gyermekfoglalkozások, kátéoktatás, kórus vagy bibliaóra esetén. Az istentisztelet a társadalom jelentős része számára csak egyik opció a számos szabadidős tevékenység palettáján.

Az egyházak szolgálata számára releváns médiahasználati változások

1. Believing without belonging

Egy brit szociológus, Grace Davie nevéhez kötődik az újfajta vallásosság megnevezése, a „believing without belonging”, amit az 1945 utáni angliai vallási élet elemzéséről írott könyvében²⁰ a legelterjedtebb vallásossági forma jelölésére használ, és azokra érti, akik vallásosnak mondják magukat, de nem kapcsolódnak be a saját felekezetük közösségébe, nem járnak templomba. 2006-ban tovább cizellálta a kifejezést, arra hivatkozva, hogy a 21. században már a korábbi vallástipológiák nem feltétlenül érvényesek – és már képviseleti vallásosságról (*vicarious religion*) beszélt. A képviseleti vallásosság azt jelzi, hogy a templomba járók mintegy képviselik az összes felekezeti tagot, akik (a többség) csak rendkívüli alkalmakon, például nagy ünnepeken vagy katasztrófák idején veszik igénybe az egyház szolgáltatásait – úgy is tekintenek az egyházra, mint szolgáltatóegységekre. Az egyéni autonómiára hivatkozva döntenek arról, hogy alávetik-e magukat az egyházi/vallási autoritásnak.

²⁰ Davie, Grace: *Religion in Britain since 1945: Believing without belonging*. Oxford, Cambridge, 1994.

A közösséghez való tartozás nélküli vallásosság gyakorlóit adományokat gyűjtöttek, amikor égett a párizsi Notre Dame-székesegyház; izgatottan várták a pápa-választó konklávét idején a fehér füstöt; de vasárnapjuknak egyáltalán nem része az istentiszteleten való részvétel, otthonukban pedig valószínűleg megtalálható többféle felekezet szimbóluma, akár szuvenírtárgyak formájában. Ha népszámláláskor vagy egy interjú során rákérdeznek, lehet, hogy egészen határozott hitrendszerről adnak bizonyítást, amiben csak azoknak az egyházi hittételeknek van helye, amelyek a megbocsátásról, befogadásról, kegyelemről, az altruizmusról, gondviselésről szólnak; hiányzik viszont a bűn, megváltás, megszentelődés teljes tematikája. Ezt a vallásszociológusok barkácsolt vallásosságnak nevezik. Sok esetben ennek része az egyházakkal kapcsolatos kritizmus – a személyes hitre hivatkozva különös figyelemmel követik a médiában az intézményes egyházzal kapcsolatban felbukkanó negatív híreket, a papokkal, lekipásztorokkal összefüggésbe hozható botrányokat.

2. Megnövekedett spirituális keresés

Számos kutató éles különbséget tesz az egyházi intézmények társadalomban betöltött szerepe és a vallásosság iránti általános fogékonyság között. Reggie McNeal az amerikai keresztyénségben vizsgálta²¹ azt a jelenséget, amit ő így fogalmazott meg: „the collapse of church culture”,²² és a hanyatlás okai között elsőként az egyház túlzottan intézményi működését nevezi meg. Szerinte sokan nem azért hagyják el az egyházat, mert elveszítették a hitüket, hanem azért, hogy megőrizhessék azt. Éles kritikával illeti elsősorban az amerikai egyházakat, de áttételesen az egész nyugati keresztyén intézményrendszert, mert szerinte a céljuk „churching the unchurched, not connecting people to Jesus”,²³ a klubokhoz hasonlóan bevonni, fizetős taggá, majd fokozatosan a rendszert működtető testületek tagjaivá tenni azokat, akik még kívül vannak. Azt kérdezi McNeal, hogy hogyan térhetünk vissza a „Churchianity”-ről a „Christianity”-hez, hogy az egyház tagjai az Istennel való kapcsolaton alapuló, bővelkedő életet tapasztalhassák meg. Mert ez az, ami iránt az igény továbbra is megvan – és amit most másutt keresnek a keresztyének, nem a kompromittálódott egyházban.

Sean F. Everton a társadalmi hálózatoknak a vallásokra gyakorolt hatásait leíró könyvében²⁴ nemcsak a keresztyénségre, hanem világszerte sok vallásra és kon-

²¹ McNeal, Reggie: *The Present Future: Six Tough Questions for the Church*. Jossey-Bass, 2009.

²² Az egyházas kultúra összeomlása – ford. Beke Boróka.

²³ Nem Jézushoz vezetni az embereket, hanem egyháztaggá tenni őket – ford. Beke Boróka.

²⁴ Everton, Sean F.: *Networks and Religion. Ties that Bind, Loose, Build Up and Tear Down*.

textusára tekint. Vitatja azokat a véleményeket, miszerint krízisben lenne vagy általános hanyatlást élne át a vallásosság.²⁵ Egyrészt hamis illúzióknak tekinti azt a feltételezést, hogy régen jobb volt, hivatkozik pl. a IV. lateráni zsinat (1215) előírására, miszerint a laikusoknak évente legalább egyszer gyónniuk és áldozniuk kell – ez azt jelenti, hogy az amúgy közel 100%-os keresztyén világban a vallásos kegyesség nem jelentett rendszeres templomba járást. Hatvan évvel a reformáció kezdete után németországi lutheránus közösségekben végzett vizitáció jegyzőkönyve arról tanúskodik, hogy kicsi volt a templomlátogatás aránya; Antwerpenben 1584-ben a lakosság harmada semmilyen valláshoz nem tartozott; Franciaországban ugyanabban az évszázadban a lakosság 2-5%-a járt templomba; egy Angliából, Hertfordshire-ből származó feljegyzés szerint istentisztelet idején üres a templom, csak néhány öreg, béna ember ül a padokban. Hasonló feljegyzéseket, adatokat ismertet könyvében a következő századok egyháztörténetéből. Nyilvánvalóan ezek az adatok nehezen összevethetőek a husznegyedik századi valósággal, és ugyanígy lehet kiragadni olyan adatokat is az európai keresztyénség történetéből, amik lenyűgöző templomlátogatottságot tükröznek, mégis Everton megfigyelése szerint nem kell idealizálnunk és a jelennel szembeállítanunk a múltat. Konklúziója szerint a reformációt követő Európa egy szellemek, démonok, erkölcsi erőterek által átszövött világ, amiben mégis a keresztyén egyház által hirdetett Isten az összefogó erő.

Everton azt is hangsúlyozza, hogy az istenhit az emberi életnek olyan természetes tartozéka, mint például a kommunikáció, ezért kultúrától és helyi vallási hatásoktól függetlenül a lakosság bizonyos aránya minden civilizációban a transzcendencia felé fordul – de még ott is, ahol a hívők aránya 90% fölötti, a templomba járók (vagy más ceremóniákon részt vevők) aránya nem haladja meg a 60%-ot.

Miközben a „mainline protestantizmus” hanyatlik, a vallásosság más formái, a neoprotestáns mozgalmak városi és falusi környezetben is virulnak a nyugati civilizáció területén is. A déli féltekén növekszik a keresztyénség, kutatások szerint Oroszországban vallási megújulás zajlik, és Kínában a keresztyének száma már meghaladja a kommunisták számát.²⁶

Az ARDA (Association of Religion Data Archives) egy 2008-ban készült nemzetközi kutatásban²⁷ arra kérdezett rá, hogy az alábbi kijelentések közül melyiket vallja igaznak a válaszadó:

Cambridge University Press, 2018.

²⁵ Például Anthony Wallace 1996-ban a *Religion: An Anthropological View* c. könyvében a vallások teljes eltűnését vizionálta.

²⁶ Everton: i. m. 6.

²⁷ Uo. 10.

• A magam módján tartok kapcsolatot Istennel, az egyház és vallási ceremóniák nélkül.

- Hiszek a halál utáni életben.
- Hiszek a reinkarnációban – hogy újra és újra megszületünk.
- Hiszek a meghalt őseink természetfölötti erejében.
- A kabalák olykor tényleg szerencsét hoznak.
- Jövendőmondók olykor tényleg meg tudják mondani a jövőt.

Az európai válaszadók 53%-a legalább egyiket a fenti válaszok közül igaznak tartotta, vagyis rendelkezik „nem konvencionális” vallásossággal.

Az igei üzenetek iránti fogékonyságra utal az az adat, miszerint a Covid-járvány idején a YouVersion Biblia appnak, ami korábban is a maga nemében első volt a piacon, 80%-kal megnőtt a keresés- és letöltésforgalma.²⁸ De nagyon nagy forgalmat tudhat magáénak a School of Life platform is, ami spirituális tartalmakat és életvezetési tanácsokat nyújt követői számára éppen azokban a témakörökben, amelyekkel hagyományosan az egyházhoz fordultak.²⁹

David B. McEwan vizsgálta, hogy milyen szerepet tölt be a posztmodern közgondolkodásban az egyház, milyen elvárások, szükségletek merülnek fel. Molnár-Kovács Dorottya összefoglalása szerint³⁰ elvárják:

- a kortárs problémák tematizálását,
- a lelki egészség tematizálását,
- a tekintélyelvűség elvetését, tradíciók megkérdőjelezését,
- hogy átlépje az ingerküszöbüket.

Nyilvánvalóan nem kell az egyháznak minden igényt kielégítenie, de ezek a kutatások jelzik, hogy érdemes tekintettel lenni azokra, akik a közösségen kívül vannak, de nem ellenségesen, hanem kíváncsian és lelki éhséggel várják, hogy az egyház azt adja, amit küldetése szerint adnia kell. Ellenkező esetben ezek a keresők másfelé fordulnak, mint például a fent említett School of Life típusú oldalakhoz vagy a digitális világ más kínálatához.

²⁸ Andok: i. m. 69.

²⁹ www.theschooloflife.com

³⁰ Molnár-Kovács Dorottya: Hitelesség és lelkeszi kommunikáció a digitális korban. In: Fazakas Sándor (szerk.): *A digitális világ etikai aspektusai*. A DRHE Szociáletikai Intézet kiadása, Debrecen, 2024. 31–53.

3. Do-it-yourself/pick-and-mix vallásosság

A digitális világ megjelenése előtt megjelent az a gyakorlat, hogy azok, akik az egyház autoritását és teológiai szűrését nem fogadják el, kedvükre válogatnak a világ vallási rítusai, szimbólumai, hittételei közül, és kialakítanak egy személyre szabott saját vallást. A szekularizáció egyik hozadéka, hogy mindazt, ami a vallási meggyőződéssel összefügg (identitás, közösségi élet, szokások, anyagi vonatkozások stb.), a magánélet – hétköznapi megfogalmazásban a „senkinek semmi köze hozzá” – területére száműzte. Erdélyben, a viszonylag tradicionális faluközösségekben is gyakori a vallási vagy nemzeti vegyes házasság és minden így létrejött családban az adott vallásoknak egy sajátos kombinációja. Ez a vallásilag kevert helyzet gyakran hoz létre olyan egyéni összetételű vallásosságot, ami semmilyen vallásfelekezethez nem kötődik.

A tömegkommunikáció, majd a digitalizáció sok olyan vallási tartalmat is hozzáférhetővé tett, ami így felkerült a „kínálatba”, a turizmus és mobilitás pedig hozzásegített embereket más régiók vallási hagyományainak, szimbólumainak a megismeréséhez. Ékszerként, lakberendezési kiegészítőként megjelentek keresztén otthonokban amulettek és talizmánok, Buddha-szobrok, füstölők, yin-yang ábrázolások stb.

4. Különbségtétel a „vallás online” és az „online vallás” között

2000-ben Christopher Helland elemezte az online térben megjelenő, minden felekezettől független módon alakuló vallásosság jelenségét,³¹ és már akkor, tulajdonképpen a Web 1.0 idején megfogalmazta, hogy különbséget kell tenni az egyházak és más vallási intézmények interneten történő tevékenysége és a felekezeti és intézményi hatásoktól függetlenül kialakuló vallásosság között. Ez utóbbi Helland felismerése óta nagyságrendekkel jelentősebb lett.

A „vallás online” tehát arra vonatkozik, hogy az egyházak honlapokon, blogokon, a közösségi média különböző felületein igyekeznek elérni a híveit és másokat is toborozni. Ennek érdekében alkalmaz médiaszakembereket, fenntart platformokat, közvélemény-kutatásos információkat, mutatja azt az egyházképet, amit szerinte a világnak látnia kell, igyekeznek megszólalni a társadalmat foglalkoztató kérdésekben. A „vallás online” célirányos tevékenységet takar, aminek minden mozzanata mögött felismerhető egy vallási intézmény.

³¹ Helland, Christopher: *Online Religion as Lived Religion. Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet*. Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet.

Az „online vallás” kifejezés azt az intézményektől független vallási jelenséget takarja, ami az internet természetéből adódóan szabályozatlan, nyitott végű, nem hierarchikus. Szabadon bárki megoszthatja a vallási meggyőződését, és bárki mástól visszajelzést kaphat rá; ha valaki értéket mutat fel, akkor pillanatok alatt követői is kerülnek, a hasonló meggyőződésű emberek hamar egymásra találnak. Önszerveződő módon születnek olyan csoportok, amik tartósan kapcsolódnak egymáshoz, és olykor megszületik a személyes találkozás igénye is. A fizikai távolság miatt ez is olykor a digitális térben, Zoom, Teams vagy más hasonló platformon történik. Ugyan mindenki a maga képernyője előtt ül, a résztvevők mégis találkozásként, közösségeként élik meg az ilyen alkalmat. Bár sokan éppen az egyházi autoritás elől menekülve keresnek ilyen közösséget, de itt is szembesülnek egyfajta autoritással. Itt nem a pap vagy lekipásztor képviseli az autoritást, hanem a host vagy webmester, a beszélgetés moderátora, a csoport adminisztrátora, aki elhallgattathatja vagy a csoportból kitilthatja azt, akit akar.

5. Cyberchurch, GodWeb, VR – Church, The Robloxian Christians³²

A Web 3.0 lehetővé teszi azt, hogy nem egyszerően csak online, hanem a virtuális térben, 3D látvánnyal, jó hangminőségben átéljenek felhasználók vallási élményeket. A metaverzumban³³ bárki saját virtuális valóságot építhet, és ha az ő személyes elképzelése szerinti világában hely van templomnak, benne virtuális istentiszteletnek, akkor ezt is megkonstruálhatja, másokat odahívhat. A kibertérben működik már olyan presbiteriánus gyülekezet, amiben rendszeres istentiszteletek történnek – virtuálisan felszentelt igehirdetők szolgáltatásával –, és a világ különböző pontjaiból egy időben sok százan részt vesznek ezeken az alkalmakon. Voltak-vannak, akik hitre jutottak, vagy hitük elmélyüléséről számoltak be, és volt már virtuális (avatar-) lekipásztor által kiszolgáltatót virtuális keresztség is.³⁴

2021-ben a Meta szóvivői nyilatkoztak arról a *New York Times*-nak,³⁵ hogy már évek óta dolgoznak azon különböző egyházak bevonásával, hogy platformjaik a vallási közösségek virtuális otthonává váljanak. Ez azt jelentené, hogy az egy-

³² A Roblox az egyik legismertebb virtuális valóság építését lehetővé tevő játékelület.

³³ Metaverzumnak a 3D-s, online virtuális teret nevezik, a valódi világ mellett egy virtuális világot.

³⁴ Debreczeni István: Digitalizáció és a jó élet: a metaverzum. In: Fazakas Sándor (szerk.): *A digitális világ etikai aspektusai*. A DRHE Szociális Intézet kiadása, Debrecen, 2024. 165–181.

³⁵ www.nytimes.com/2021/07/25/facebook-church.html

házak is hozhatnának létre olyan virtuális templomokat, istentiszteleteket, ahol a kanonizált tartalmakat tennék elérhetővé azok számára, akik az elsötétített szobájukban a képernyő előtt ülve, fülhallgatóval a fülükön akarnak bekapcsolódni.

6. Generációk, nemek és földrajzi rétegződés

A digitális eszközök világában mélyült a generációk közötti szakadék – egyrészt az eszközökhöz való hozzáférés is (az idősebb korosztályok olcsóbb és lassúbb eszközöket használnak), de az ún. digitális bennszülöttek nemzedéke a digitális kommunikáció szinte minden vonatkozásában óriási előnyben van a boomerekhez vagy akár a következő nemzedékekhez képest. Ez tetten érhető a tájékozottságban, a megjelenő újítások iránti nyitottságban is, de abban is, hogy más-más platformokat használnak a különböző generációk. Facebookos posztokkal legkevésbé már a 14–20 év közötti nemzedéket lehet elérni – bár 13 év a Facebook-profil létrehozásának alsó korhatára, sok kisebb gyermek aktív ezen a felületen. De amióta a szülők és nagyszülők nemzedéke is facebookozik, a serdülők kivonultak ebből, és Instagramon, TikTokon, Redditen és egyéb felületeken „találkoznak”.

Andok Mónika ismerteti könyvében a magyarországi vallási közösségek internet-hozzáférési különbségeit, és megállapítja, hogy a digitális fejlettség önmagában nem elég ahhoz, hogy a vallási közösségek nagyobb arányban legyenek jelen a digitális felületen – például Veszprém megye a digitálisan legfejlettebbek között található, a vallási közösség digitalizáltsága tekintetében mégis az utolsók között van. A felekezetekre kiterjedő vizsgálat következtetése pedig, hogy kisebb felekezetek között nagyobb a digitális felülettel is rendelkező közösségek aránya.

7. Megváltozott az egyház „kapuőr”³⁶ szerepe

Spirituális kérdésekben, a Biblia értelmezésének vonatkozásában, de akár életvezetési és morális kérdésekben is évszázadokon keresztül az egyházak számítottak a kapuőröknek – így nevezik azt a szelektálási feladatot, amikor a hatalmas mennyiségű információból és lehetőségből kiválasztják azt, amit aztán majd a közösség elfogad és normává emel. A kapuőri szerep alapvetően autoritást is jelent, a közösség felhatalmazza és bizalmával kitünteti a kapuőröket, és elfogadja a döntésüket.

³⁶ A hálózati kapuőrzés elmélete egy izraeli kutató, Barzilai-Nahon nevéhez köthető. Az 1950-es évek óta az újságírói munka szakirodalmában kapuőrzésnek nevezték azt a feladatot, amikor az újságírók a hatalmas, rendelkezésükre álló hírfolyamból kiválasztják az olvasóik számára fontosnak vagy érdekesnek tartott híreket. Barzilai-Nahon ezt a kifejezést hálózatok információs kontrolljára alkalmazta. Andok: i. m. 99.

Az egyházak, és különösképpen a papok-lelkipásztorok kapuóri szerepe a transzcendenssel való viszonyból és a teológiai többlettudásból ered, a digitalizáció korában viszont a teológiai szakirodalomhoz is bárki hozzáférhet, illetve a digitális kommunikációs platformon az árnyalt teológiai gondolatok iránt kevés a fogékonyság. A Web 2.0 ráadásul lehetővé tette, hogy bárki készítsen, közzétegyen, népszerűsítsen bármilyen tartalmat, akár igemagyarázatot, életvezetési tanácsot. Az egyházi autoritás helyét átvette az ún. vernakuláris autoritás,³⁷ és ettől kezdve egy vallási tartalommal kapcsolatban nem az a kérdés, hogy egyházak, teológusok validálják-e, hanem hogy sokan kattintanak-e rá. Ráadásul a felekezetneveket bárki bármilyen tartalom mellé odateheti, így, megtévesztve sokakat, olyan tartalmakat is terjeszthet, amik szöges ellentétben állnak az adott felekezet tanításával.

Az egyházak továbbra is kapuőrnek tekintik magukat, de egy olyan kaput őriznek, ami mellől hiányzik a kerítés.

8. A tér és idő átalakulása

Az egyház alapvetően földrajzilag jól körülhatárolható lokális gyülekezetekben él – az online vallásosság viszont kilép a keretek közül. Bárki a világ bármely pontján történő vallási eseménybe bekapcsolódhat, bárhonnan hallgathat igehirdetést, és a digitális eszközök lehetővé teszik azt is, hogy egy ilyen alkalom ne csak egyszer, előben átélethető legyen, hanem visszanézhető, ismételhető.

Általánosságban is elmondható, hogy a digitalizáció megváltoztatta az ember tér- és időérzékelését. A képernyőt néző ember fényévnyi távolságba kerül az amúgy éppen mellette ülő társától, és egybeolvad azzal, amit a képernyőn – éppen a világ másik részéről – mutatnak neki. És felgyorsult az idő, pontosabban relativizálódik – az egyórási templomi istentisztelet már nagyon hosszúnak tűnik olyanok számára, akik naponta több órát úgy szörfölnek az interneten, hogy végül semmit nem tudnak felidézni a többórás folyamatból.

9. Verseny a figyelemért

A 21. században az egyház egy olyan palettán találja magát, ahol nagyon sokan próbálnak profi módon közösséget szervezni, egy közösség számára akár éppen vasárnap délelőtti programot kínálni. A vasárnap délelőtti istentisztelet egy a sok lehetőség közül, és ugyanez elmondható mindennel kapcsolatban, amit a gyü-

³⁷ A kifejezés a folklórkutatásban azt jelzi, amikor valami pusztán attól polgárjogot nyer, hogy sokan ugyanazt gondolják róla, egyfajta köznépi megegyezésként. Andok: i. m. 107.

lekezetek tesznek. Aki például a médiába szeretne bekerülni, megtanulja a média logikáját – mert csak úgy van esélye. Az egyház szolgálattevői számára nagy kísértés, hogy beszálljanak ebbe a szórakoztató-szolgáltató iparba, átvegyék a módszereket, csak azért, hogy részt kapjanak a figyelemből. Vannak rá szélsőséges példák – bohócnak beöltözött lelkipásztorok; focis istentisztelet, a templom teljes átalakítása hétköznapi térré stb. Az ige kontextualizációja valóban folyamatos feladat, de józanul látni kell ennek a folyamatnak a veszélyeit, és korlátok között kell tartani.

Az is megfontolandó valóság, hogy aki a digitális térben megmutatja magát – igehirdetőként, vagy egy írott szövegben kifejti a véleményét valamiről –, kiteszi magát annak, hogy másokhoz hasonlítják, felismerik, és szinte biztos, hogy lesznek olyanok, akiknek nem tetszik a tevékenysége, akik gúnyolódnak, kommentekben kioktatják, szavait kiforgatják, esetleg trágárságokkal illetik.

Összegzés: segítség vagy akadály a gyülekezeti szolgálat szempontjából a digitalizáció?

A népegyházi keretek között élő magyar történelmi egyházak sokkal kevesebb embert érnek el a gyülekezeti szolgálatokkal, mint ahányan az adott településen laknak. A digitális média olyan eszközt kínál, amivel most már – a kisgyermekeket, a nagyon időseket és néhány tudatosan elszigetelődött embert leszámítva – mindenkit el lehet érni, a gyülekezeti programokról, az egyházzal fontos információt szórni lehet.

A közösségi média különösen alkalmas arra, hogy az egymásra találás helyszíne legyen – ismerősök ismerősei között gyakran kerülnek elő évtizedek óta nem látott volt szomszédok, osztálytársak. Médiakutatók megfigyelése szerint a közösségi média használói egyfajta kommunikációs buborékot hoznak létre maguk körül – a kezdeti lelkesedés idején mindenkit ismerősnek jelölnek, és minden felkérést elfogadnak, majd idővel azokat, akik az övéktől eltérő véleményt fogalmaznak meg fontos kérdésekben (ilyen lehet a politika, erkölcs, vallási meggyőződés, járvány idején ilyen volt az oltás kérdése), kizárják az ismerőseik közül. Így egyre jobban meg fognak erősödni abban, ami eredetileg is a véleményük volt. A jelenség a radikalizálódás melegágya is lehet, de a gyülekezeti munka szempontjából hasznos lehet, ha gyülekezeti tagok a hasonló érdeklődés mentén létrehozhatnak ilyen keresztyén buborékokat.

Arra is lehetőséget nyújtanak a közösségimédia-felületek, hogy laikusok és a klérus tagjai informális módon kapcsolódjanak egymáshoz – így csökkenhet az

egyházi hierarchia által mesterségesen generált távolság, illetve a gyülekezeti tagok informális kapcsolódásából alulról szerveződő kezdeményezések nőhetnek ki.

Andok Mónika határozottan állítja, hogy a közösségi médiafelületeken a szekularizáció által háttérbe szorított vallási meggyőződés felvállalása történik³⁸ – kutatások igazolják, hogy még a fiatal korosztályok között is nagyon magas azoknak az aránya, akik a Facebook-platformjukon kifejezik vallási meggyőződésüket (nem feltétlenül hitvallásszerűen, hanem szimbólumok használatával, vagy azzal, hogy megmutatják, hogy hogyan töltenek egy-egy ünnepet).³⁹

Miután láttuk a digitális eszközök használatának előnyeit, meg kell említenünk az árnyoldalait is. Ezek között elsőként azt, hogy a digitális eszközök használata függővé tesz. A Szilikon-völgy vagy az IT-szakma már az egyetemeken le vadássza a legtehetségesebb és erkölcsi aggályoktól mentes fiatalokat, akik éppen azt kapják feladatul, hogy minden eszközt és programot úgy építsenek meg, hogy a felhasználó ne tudja letenni. A *The Social Dilemma* című film megrendítő példákkal mutatja be ezt a háttérmunkát, ami arra irányul, hogy az eszközök és digitális platformok lekössék a felhasználók figyelmét, és rendszeres, visszatérő klienssé tegyék őket. Arra tervezték őket, hogy a használatuk közben az ember elveszítse az időérzékét, miközben folyamatosan újabb és újabb érdekes dolgok jelennek meg: „ezt még megnézem, azután hozzáfogok a dolgomhoz”, de a hírfolyamnak soha nincs vége.

A digitális kommunikáció másik veszélye, hogy ugyanúgy terjeszt álhíreket, mint valós, értékes tartalmakat. A kutatók megkülönböztetik az ilyen káros tartalmak három kategóriáját:

- mis-information – vagyis téves információ
- mal-information – valós tartalmú, de káros információ
- dis-information – hamis információ⁴⁰

Vallási tartalmakat bármilyen teológiai háttértudás nélkül közzétehet bárki, és a szerkesztőkkel működő médiafelületek kivételével nincs szűrő, ami az irreleváns vagy téves tartalmakat kivetné, vagy akár csak az egyházak állásfoglalása mögé sorolná. Ráadásul azok, akik valami más miatt népszerűek, közismertek (celebek, sztárok, influenszerek stb.), például vallási ünnepeket vagy akár csak egy-egy bibliai tárgyú bejegyzést népszerűségük növelésére használják. Nekik nagyobb figyelem jut, mint az egyházak által közzétett üzenetekre. Az egyházak digitális

³⁸ Andok: i. m. 68.

³⁹ Egy összehasonlító kutatás szerint az iszlám hívő egyetemisták sokkal magasabb arányban (77%) fejezik ki vallási meggyőződésüket a Facebook-profiljukon, mint a keresztyének (38%). Andok: i. m. 172.

⁴⁰ Uo. 201.

szolgálati, istentiszteletek vagy áhítatok közvetítései stb. ilyen kétes értékű tartalmakkal versenyeznek a figyelemért.

A digitális gyülekezeti szolgáltatásokkal kapcsolatosan a leggyakrabban megfogalmazott kritika, hogy távol tart embereket a templomtól és a gyülekezeti rendezvényektől. Valóban sok gyülekezet statisztikai adatai alátámasztják, hogy a Covid-járvány után kevesebben tértek vissza a templompadokba, mint ahányan előtte jártak.⁴¹ Ez viszont nem feltétlenül függ össze azzal, hogy digitális eszközökkel is be lehet kapcsolódni – olyan gyülekezetekben is megcsappant a létszám, ahol nincs élő közvetítés vagy bármilyen más digitális tevékenység. Azok a gyülekezeti tagok, akik életük részének tekintik az istentiszteletet, másodlagos lehetőségnek tekintik a digitális szolgálatok követését – valóban csak betegség esetén választják azt a templomban történő istentisztelet helyett. Az viszont vitathatatlan, hogy minden gyülekezetnek lehet egy olyan rétege, akik nem járnak a saját közösségükbe – kényelmi okból, betegség, távolság miatt, vagy mert kifogásolnak valamit, ami ott történik –, de a digitális platformokon olvasnak-hallgatnak vallási tartalmakat.

Helytálló a médiakutatók megfigyelése, miszerint a digitális média világa olyan gyors mozgásban van, hogy mire az egyház lereagál egy helyzetet, addigra az megváltozik. Ennek ellenére vannak olyan kérdések, amiket az egyháznak teológiailag tisztázni kell – még ha ez időigényes is. Ilyen kérdés lehet az, hogy hol vannak a határok, milyen tartalmak működnek a digitális térben is, és mik nem. Hogyan tekintünk azokra a virtuális közösségekre, amik felekezeteiktől függetlenül jöttek létre, és folyamatosan gyarapodnak, tartalmilag pedig teljesen összhangban vannak a keresztyénséggel? Milyen felkészültségre lesz szüksége a lekipásztoroknak, papoknak ahhoz, hogy a média logikája mentén is működőképesen végezzenek digitális szolgálatot? Likvidé kell-e válnia az egyháznak?

Az új helyzetet jelzi, hogy olyan kérdésekkel kell szembenézni, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak, és biztosnak látszik, hogy a bekövetkezett változások visszafordíthatatlanok. Kétségtelen, hogy a következő években-évtizedekben az intézményes egyháznak és minden egyes szolgálattelvőjének, közösségi egységének óhatatlanul keresnie kell azt a módot, ahogyan a digitalizált, hálózatos és állandó változásban levő világban betöltheti küldetését.

⁴¹ A Valláskutató Intézet honlapján közli Porkoláb Botond, a BBTE humánerőforrás szakos diákja szakdolgozatának következtetéseit, amiben két Marosvásárhely közeli falu járvány előtti és utáni templomlátogatási adatait veti össze. <https://vallaskutato.ro/hu/kezdolap/blogbejegyzesek/a-jarvany-az-online-es-a-templomlatogatas.html>